

УДК 330.131.7

Дячков Д.В., к.е.н., доцент, Полтавська державна аграрна академія

Крепко К.В., магістрант, Полтавська державна аграрна академія

Кисіль І.Г., магістрант, Полтавська державна аграрна академія

Онтологічні засади визначення сутності конкурентоспроможності підприємства як засобу протидії підприємницьким ризикам

В статті охарактеризовано значення конкурентоспроможності для забезпечення протидії підприємницьким ризикам. Доведено багатоаспектність застосування в теорії та практиці категорії «конкурентоспроможності», неоднозначність її трактування. Як вітчизняна так і світова наукова спільнота має різні, іноді протилежні, підходи до визначення конкурентоспроможності підприємства. Узагальнення напрацювань в зазначеній предметній сфері дослідження дозволило визначити три основні підходи до визначення конкурентоспроможності підприємства: компаративний, ресурсний та системний. Визначено характерні особливості кожного з підходів, позитивні та негативні аспекти. З урахуванням підходів надано власне визначення досліджуваного поняття.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, ресурсний підхід, компаративний підхід, системний підхід, підприємницький ризик, конкурентні переваги, конкурентна здатність.

Diachkov D. V., Krepko K. V., Kisil I.G.

ONTOLOGICAL PRINCIPLES DEFINING THE ESSENCE OF COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE AS A MEANS OF COUNTERING BUSINESS RISK

The article describes the importance of competitiveness in order to counteract business risks. The multidimensional application in the theory and practice of the category of "competitiveness", the ambiguity of its interpretation, has been proved. Both the domestic and world scientific communities have different, sometimes opposite, approaches to determining the competitiveness of the enterprise. The generalization of the results in the given subject area of the research allowed to determine three approaches to the definition of enterprise competitiveness: comparative, resource and systemic. The characteristic features of each approach, positive and negative aspects are determined. Taking into account the approaches provided the proper definition of the concept under study.

Key words: enterprise competitiveness, resource approach, comparative approach, system approach, entrepreneurial risk, competitive advantages, competitive ability.

Дячков Д., Крепко К., Кысиль И.

ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СРЕДСТВА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОМУ РИСКУ

В статье охарактеризовано значение конкурентоспособности для обеспечения противодействия предпринимательским рискам. Доказано многоаспектность применения в теории и практике категории «конкурентоспособности», неоднозначность ее трактовки. Как отечественное, так и мировое научное сообщество имеет различные, иногда противоположные, подходы к определению конкурентоспособности предприятия. Обобщение наработок в указанной предметной области исследования позволило определить три основные подходы к определению конкурентоспособности предприятия: компаративный, ресурсный и системный. Определены характерные особенности каждого из подходов, их позитивные и негативные аспекты. С учетом подходов предоставлено собственное определение исследуемого понятия.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, ресурсный подход, компаративный подход, системный подход, предпринимательский риск, конкурентные преимущества, конкурентная способность.

Постановка проблеми у загальному вигляді з її важливими науковими та практичними завданнями. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних

суб'єктів господарювання в умовах нестабільності національної економіки належать до пріоритетних завдань національного розвитку, що визначається винятковим значенням підприємництва у забезпеченні сталого розвитку населення, здійсненні зовнішньоекономічних зв'язків, забезпеченні безпеки держави. Із формуванням системи конкурентних переваг підприємства мають змогу виробляти продукцію у відповідності до вимог міжнародних стандартів, та можуть використовувати переваги міжнародного співробітництва щодо інвестування, кредитування, сертифікації, страхування, науково-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва та реалізації товарів та послуг.

Трансформація національної економіки спричинила не тільки суттєві організаційно-економічні зміни, але й посилила непередбачуваність економічних процесів, їх мінливість та стан конкуренції. Для більшості підприємств стало проблематичним існування на ринку, виникли проблеми з акумуляцією ресурсів, збутом продукції, що, в кінцевому рахунку, обмежило можливості їх стійкого функціонування та подальшого розвитку. Така ситуація змушує підприємства до пошуку новаторських рішень, орієнтації на потреби ринку, застосування нових методів управління конкурентоспроможністю, що дозволить уникати або протидіяти підприємницьким ризикам.

Враховуючи багатоаспектність застосування в теорії та практиці категорії «конкурентоспроможності», неоднозначність її трактування, виникає необхідність визначення характерних особливостей цього поняття та уточнення його сутності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питанням, пов'язаними із теорією конкуренції та дослідженням конкурентоспроможності підприємств присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, зокрема: М. Кривенко, І. Должанського, В. Павлової, О. Гудзинського, В. Андріанова, Й. Петровича, Г. Скударь, Н. Тарнавської та інших.

Цілі статті. Фрагментарність досліджень зазначеного предметного поля та окреслена наукова проблема визначила мету, яка полягає в аналізі сутності терміну конкурентоспроможності як засобу протидії підприємницьким ризикам.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зміна економічного і політичного устрою України на початку 90-х років XX століття спричинила появу конкуренції. Особливо цей процес спостерігався там, де державна власність і чітке регулювання були замінені приватною власністю і вільним ринком. Складність пристосування до умов ринкової економіки та тривала фінансова криза в останні роки підвищили рівень невизначеності, ризикованості діяльності суб'єктів господарювання. Особливо актуальним це завдання виявилось для підприємств агропродовольчої сфери.

Конкуренція є основним принципом функціонування, економічним механізмом ринкової економіки, головною рушійною силою еволюції взаємовідносин суб'єктів господарювання. Онтологічно конкуренція визначалася як суперництво між виробниками (продавцями) товарів за кращі, економічно вигідніші умови виробництва та реалізації продукції, за отримання найбільшого прибутку або інших переваг. З економічної точки зору конкуренція має на меті максимізацію господарюючим суб'єктом доходу з продажу, або вигоди з купівлі продуктів або отримання послуг. Вона означає боротьбу за джерела забезпечення засобами виробництва і праці, а передусім, ринки збуту та розширення його сегменту.

Поняття конкурентоспроможності є похідним від конкуренції та є її елементом, оскільки «конкуренція» і «конкурентна здатність» – це категорії взаємопов'язані та взаємодоповнюючі. Конкуренція означає суперництво між окремими суб'єктами в процесі реалізації їх цілей, що можуть бути подібними, а конкурентна здатність – це

можливість ефективного суперництва. Проте останнє поняття є багатограним і відносним. Загалом, конкурента здатність секторів національної економіки визначає їх конкурентоспроможність, яка в свою чергу є результатом взаємодії всіх суб'єктів соціально-економічних відносин в країні; формується в органічному поєднанні реалізації інтересів суб'єктів різних рівнів під впливом таких чинників як: товар, підприємство, галузь, внутрішня та міжнародна економіка, і залежить від інтеграції орієнтирів спрямованих на підвищення ефективності використання різних видів ресурсів.

Один із основоположників теорії конкуренції сучасності М. Портер відмітив, що: «конкурентія – це не рівновага, а постійні зміни. Удосконалення й оновлення галузі – неперервний процес, а не одноразова подія, за якою настає тривале затишшя» [1, с. 91].

Серед зарубіжних фахівців переважають погляди на конкурентоспроможність, які визначаються глобалізаційними та кризовими процесами. На думку Ф. Котлера пропозиція є успішною, а відповідно і конкурентоспроможною, якщо вона є цінною для споживачів, та є джерелом їх задоволення. А конкурентоспроможність підприємства розглядається як одночасне суперництво і співпраця, що позитивно впливають на потреби та вимоги споживачів [2].

Одну з перших спроб дослідження конкурентоспроможності на пострадянському просторі зробили М. Долинська та І. Соловйова, які акцентували увагу на тому, що поняття «конкурентоспроможність» не обмежується її ототожненням із продукцією, але і з підприємством, і країною в цілому [3]. В подальшому дане твердження було розвинене М. Кривенко, що визначає конкурентоспроможність підприємства як певний рівень досягнень суб'єкта господарювання, в порівнянні з іншими підприємствами-конкурентами, у відповідності з вибраною тактикою та методами планування, технологією, рівнем кваліфікації персоналу, системою управління тощо [4, с. 26-30].

Серед вітчизняних вчених заслуговує на увагу твердження Н. Тарнавської, яка визначає конкурентоспроможність підприємства як здатність у реальному масштабі часу та у перспективі формувати й використовувати систему знань, умінь і навичок спільного зі споживачем творення принадливого для нього продукту, випереджаючи за часом теперішніх і можливих конкурентів [5, с. 101].

У свою чергу І. Должанський та Т. Загорна трактують конкурентоспроможність підприємства як здатність виробляти й реалізовувати продукцію швидко, в достатній кількості, при високому технологічному рівні обслуговування та як можливість ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку [6, с. 28].

В. Іванюта визначає конкурентоспроможність як здатність підприємства шляхом запровадження новацій у виробництво продукції або надання послуг, приваблювати споживачів кращими якісними характеристиками виробленої продукції за нижчою ціною; наявність відмінностей окремого підприємства від підприємств конкурентів за рівнем ефективності господарської діяльності, формами вияву яких є здатність пристосуватися до умов економічної кон'юнктури й задовольнити своїми товарами та послугами потреби [7, с. 98].

Зокрема, М. Малік і О. Нужна зазначають, що забезпечення конкурентоспроможності підприємств не обмежується лише ефективним використанням ресурсів. Вони акцентують увагу на здатності суб'єктів економічної діяльності пристосовуватись до нових умов господарювання, використовувати власні конкурентні переваги та «перемагати» в конкурентній боротьбі на ринках, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повніше задовольняти потреби споживачів через аналіз структури ринку та гнучко реагувати на зміну його кон'юнктури [8, с. 13].

В. Павлова теж розглядає конкурентоспроможність як спроможність підприємства зберігати конкурентні позиції на ринку або змінювати їх у процесі адаптації до мінливого конкурентного середовища функціонування. Проте, у даному визначенні враховується динамічний характер змін [9, с. 12].

О. Гудзинський, С. Судомир, Т. Гуренко трактують конкурентоспроможність підприємства як визнану ринком сформовану і реалізовану конкурентоздатність соціально-економічних систем, яка матеріалізована у формі товару чи послуг. Вона може визначитися як у процесі оперативної діяльності, так і при реалізації стратегій. Автори звертають увагу на конкурентоспроможність як систему внутрішнього конкурентоздатного потенціалу, який взаємодіє із зовнішнім середовищем [10, с. 45].

Натомість Ю. Іванов враховує динамічний системний характер та робить акцент на конкурентних перевагах, в конкурентоспроможність підприємства визначає як здатність виробничо-економічних систем змінювати траєкторію руху або запланований режим функціонування в процесі адаптації до дії зовнішнього середовища з метою збереження, розвитку існуючих, або створення нових конкурентних переваг [11, с. 22].

Таким чином, як вітчизняна так і світова наукова спільнота має різні, іноді протилежні, підходи до визначення конкурентоспроможності підприємства. Тому при з'ясуванні сутності даного поняття потрібно враховувати взаємозв'язок між складовими конкурентоспроможності.

Узагальнення напрацювань в зазначеній предметній сфері дослідження дозволило зазначити три основні підходи до визначення конкурентоспроможності підприємства: компаративний, ресурсний та системний [12, 13].

Представники компаративного підходу акцентують увагу на відносності конкурентоспроможності підприємства та формулюють його зміст у процесі встановлення порівняльних характеристик підприємств-конкурентів [14], зокрема:

- здатність конкурувати на ринках із виробниками і продавцями аналогічних товарів, забезпечуючи вищу якість, доступні ціни, зручності для покупців і споживачів. Це визначення підкреслює такий аспект конкурентоспроможності підприємства як порівняння конкурентних переваг за ступенем задоволення товарами та послугами [15];

- відносна категорія, що відображає відмінність процесу розвитку підприємства від конкурента за ступенем задоволення продукцією суспільної потреби й ефективністю виробничо-господарської діяльності [10]. Це визначення підкреслює такий аспект конкурентоспроможності підприємства, як порівняльна конкурентна перевага підприємств відносно конкурентів;

- комплексна порівняльна характеристика підприємства, яка відображає ступінь переваги сукупності показників його діяльності, що визначають успіх підприємства на певному ринку за певний проміжок часу відносно сукупності показників конкурентів [16]. Це визначення підкреслює такий аспект конкурентоспроможності підприємства, як порівняльна конкурентна перевага за сукупністю оціночних показників.

Таким чином, сутність конкурентоспроможності підприємства за компаративним підходом визначається на основі наявності порівняльних конкурентних переваг з підприємствами-конкурентами за наступними ознаками: за ступенем задоволення товарами та послугами; за сукупністю показників оцінювання, тощо. Позитивним аспектом компаративного підходу є отримання інформації для визначення сильних і слабких сторін функціонування підприємства, та відповідно створення підґрунтя для формулювання напрямів стратегії розвитку, а негативним – відсутність врахування динамічного характеру конкурентоспроможності, взаємозв'язку підприємства із зовнішнім оточенням та здатністю підприємства адаптуватись до впливу різних чинників.

Представники ресурсного підходу виходять з того, що достовірна оцінка рівня конкурентоспроможності підприємства базується на аналізі його потенційних можливостей. Результати узагальнення поглядів учених доцільно згрупувати за конкурентними можливостями (спроможностями, здатностями) підприємства відповідно до їх ознак, зокрема:

- здійснювати ефективну господарську діяльність. Такий погляд найбільш точно відображає визначення Д. Валігурського (конкурентоспроможність підприємства – можливість ефективної підприємницької діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку» [17]);

- забезпечувати виробництво та збут конкурентоспроможної продукції. Найбільш точно таку позицію відображає визначення П.С. Зав'ялова (конкурентоспроможність підприємства – реальна і потенційна здатність підприємств, а також наявних у них для цього можливостей проектувати, виробляти та збувати товари, які за ціновими та неціновими характеристиками в комплексі більш привабливі для споживача, ніж товари конкурента [18]);

- ефективно розпоряджатися ресурсами. Найбільш повно таку позицію відображає визначення І. Должанського, Т. Загорної (конкурентоспроможність підприємства – це можливість ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку.

- протидіяти конкурентам. Найбільш повно таку позицію відображає визначення В. Шкадун (конкурентоспроможність підприємства – це здатність досягнення власних цілей в умовах протидії конкурентам. Мірою конкурентоспроможності підприємства виступає співвідношення сил підприємства та його основних конкурентів [19]).

Загалом, доцільно відзначити, що перевагою ресурсного підходу є формування уявлення про суть конкурентоспроможності підприємства з позиції потенційних можливостей в умовах конкурентного ринку, а негативна – відсутність врахування майбутніх змін конкурентного середовища та здатності підприємства до змін.

Прихильники системного підходу до визначення конкурентоспроможності підприємства визначають останню на сонові всебічного вивчення процесів, які відбуваються у внутрішньому середовищі підприємства та взаємовідносини із зовнішнім середовищем [20]. Результати узагальнення поглядів учених, визначення яких можна віднести до цього підходу, доцільно згрупувати на основі аналізу цілісних інтегрованих властивостей об'єкта, виявлення його взаємозв'язків та структури за:

- системою взаємодіючих елементів. Найбільш повно таку позицію відображає визначення В. Андріанова (конкурентоспроможність підприємства – це багатопланова економічна категорія, яку можна розглядати на декількох рівнях. Це конкурентоспроможність товарів, товаровиробників, галузей, країни. Між усіма цими рівнями існує тісний взаємозв'язок: адже державна і галузева конкурентоспроможність залежать від здатності конкретних виробників випускати конкурентоспроможні товари [21]);

- системним комплексом характеристик. Найбільш повно таку позицію відображає визначення О. Янкового (конкурентоспроможність підприємства – це складна економічна категорія, яка виражає результат взаємодії всіх елементів системи внутрішніх і зовнішніх відносин між підприємствами з приводу можливості реалізації цього виду продукції на конкретному ринку чи в його сегменті);

- особливостями соціально-економічної системи. Найбільш повно таку позицію відображає визначення О. Гудзинського, С. Судомир, Т. Гуренко конкурентоспроможність є потенціалом сформованих конкурентних переваг, які можуть бути реалізовані в процесі діяльності [10]);

– особливостями адаптації до змін зовнішнього середовища. Найбільш повно таку позицію відображає визначення Й.Петровича, А. Кіт, О. Семенова (конкурентоспроможність підприємства – це можливість ефективної господарської діяльності підприємства та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку. Динамічна характеристика здатності підприємства адаптуватися до змін зовнішнього середовища і забезпечувати при цьому певний рівень конкурентних переваг [22]).

Можна відзначити, що позитивна ознака системного підходу до трактування конкурентоспроможності підприємства полягає в подані системності цього поняття через чинники впливу, а негативна – у відсутності встановлення порівняльних характеристик підприємств-конкурентів.

Досліджені характеристики цих підходів дали змогу їх систематизації (рис. 1).

Рис. 1. Систематизація підходів до визначення конкурентоспроможності підприємств [розроблено авторами на основі 10, 11, 13-22]

На основі поєднання характеристик розглянутих підходів конкурентоспроможність підприємства пропонується визначити як умову досягнення стратегічних й тактичних цілей підприємства на основі поєднання ринкових, організаційно-управлінських, кадрових та інших конкурентних переваг суб'єкта господарювання, шляхом проведення системного оцінювання складових ресурсного потенціалу підприємства, його адаптації до зовнішніх змін через впровадження продуктивних інновацій з метою задоволення споживчих переваг та протидії підприємницьким ризикам.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Посилаючись на динамічність розвитку економічної науки та теорії конкуренції, вітчизняні та провідні фахівці розробляють складні комплексні трактування у спробі якнайповніше охопити різні підходи до визначення сутності поняття конкурентоспроможності підприємства. З урахуванням вищенаведених зауважень був сформульований можливий варіант досліджуваного визначення, яке базується на поєднанні компаративного, ресурсного та системного підходів та поєднує їх ключові характеристики. Отримані результати стали основою для подальшого дослідження, яке полягає у формуванні ефективної системи управління конкурентоспроможністю підприємства.

Список використаних джерел:

1. Портер М. Конкуренция.: Пер. с англ. / Майкл Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
2. Основы маркетинга / Филип Котлер, Вероника Вонг, Джон Сондерс, Гари Армстронг. – 4-е европейское изд. – Москва : Изд. дом «Вильямс», 2009. – 1200 с.
3. Долинская М. Г. Маркетинг и конкурентоспособность промышленной продукции / М. Г. Долинская, И. А. Соловьев. – М.: Издательство стандартов, 1991. – 128 с.
4. Кривенко М. П. Теоретичні засади формування конкурентних переваг підприємства / М. П. Кривенко // Науково-технічна інформація. – 2007. – № 3. – С. 26-30.
5. Тарнавська Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика / Н. П. Тарнавська. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 570 с.
6. Должанський І. З. Конкурентоспроможність підприємства / І. З. Должанський, Т. О. Загорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
7. Іванюта В. Ф. Теоретико-методологічні підходи формування конкурентоспроможності / В. Ф. Іванюта // Агро інком. – 2008. – № 1-2. – С. 97-101.
8. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: [монографія] / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с.
9. Павлова В. А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення: [монографія] / В. А. Павлов. – Дніпропетровськ: ДУЕП, 2011. – 276 с.
10. Гудзинський О. Д. Управління формування конкурентоспроможного потенціалу підприємства (теоретико-методологічний аспект): [монографія] / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир, Т. О. Губенко. – Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 212 с.
11. Іванов Ю. Б. Конкурентні переваги підприємства: Оцінка формування та розвиток / Ю. Б. Іванюта, П. А. Орлов, О. Ю. Іванов. – НАН Україна, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. – Х.: ІНЖЕК, 2008. – 352 с.
12. Черевко Д. Г. Конкурентоспроможність підприємства як характеристика його економічного стану / Д. Г. Черевко // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 114-121.
13. Жовновач Р. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств сільськогосподарського машинобудування: [монографія] / Р. І. Жовновач. – Кіровоград: Ексклюзив-Систем, 2015. – 384 с.
14. Скударь Г. М. Управление конкурентоспособностью крупного АТ: проблемы и решения / Г. М. Скударь. – К. : Наукова думка, 2004. – 496 с.
15. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; сокр. пер. с англ.; науч. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
16. Довгань Л. Є. Механізм формування конкурентної політики поліграфічних підприємств / Л. Є. Довгань, Ю. П. Воржакова // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 32-40.
17. Валигурский Д. И. Организация предпринимательской деятельности : [ученик] / Д. И. Валигурский. – М. : Дашков и Ко, 2005. – 737 с.
18. Завьялов П. С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах : [учеб. пособ.] / П. С. Завьялов. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 496 с.
19. Шкардун В. Д. Интегральная оценка конкурентоспособности предприятия / В. Д. Шкардун // Маркетинг. – 2005. – № 1 (80). – С. 38-50.
20. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации : [учеб. пособ.] / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Эксмо, 2004. – 544 с.
21. Андрианов В. Д. Конкурентоспособность России в мировой экономике / В. Д. Андрианов // Маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 3-19.
22. Петрович Й. М. Економіка підприємства : підручник / Й. М. Петрович, А. Ф. Кіт, О. М. Семенів; за заг. ред. Й. М. Петровича. – Львів : Новий Світ-2000, 2004. – 680 с.